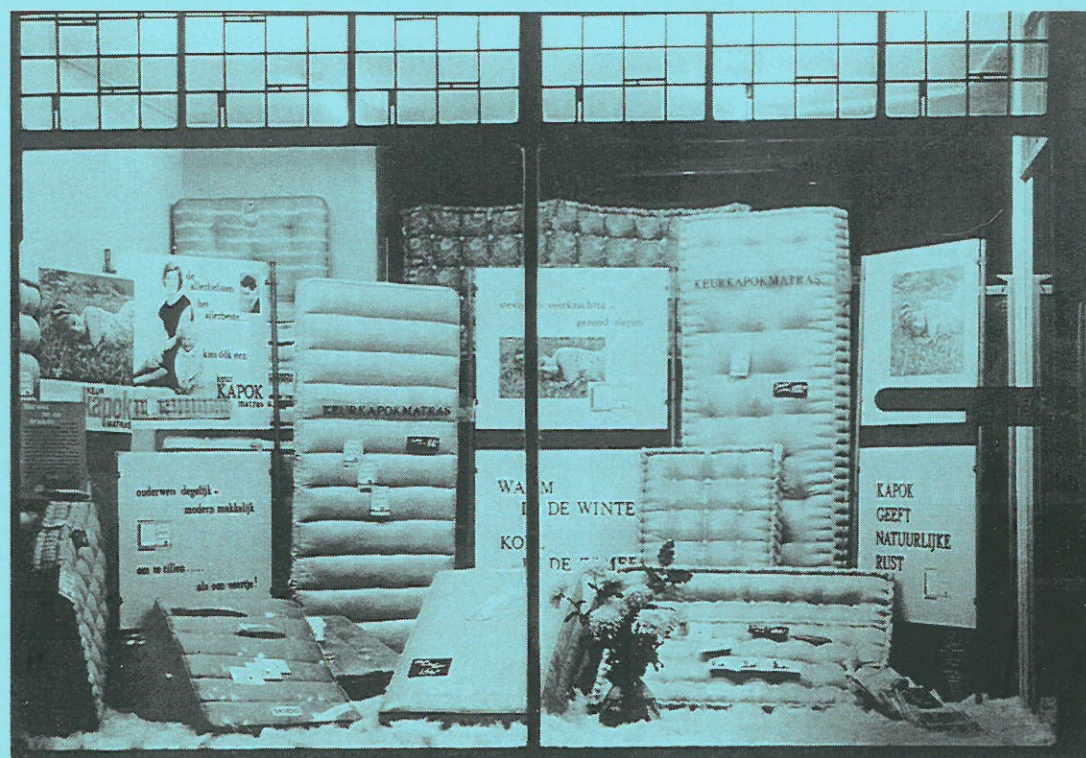

STIELZ

Jaargang 8 nummer 2

juni 1997

Tien jaar Stiel

Gastkolommen: A. C. Geertsema

Leids Matrassenhuis sluit na 73 jaar

Directiekamer Het Kaasmerk

Meelfabriek De Sleutels

Uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden

COLOFON

Stielz Jaargang 8 Nummer 1

Stielzaken is een uitgave van de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden (Stiel), Hogewoerd 125 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877. Een jaarabonnement kost minimaal fl. 20,- voor vier nummers. Het verschuldigde bedrag kan worden overgemaakt op bankrekening 33.55.36.018 of girorekening 10.39.391. Donateurs van Stiel ontvangen het blad gratis. Nieuwe donateurs kunnen zich voor minimaal fl. 27,50 per jaar aanmelden bij het secretariaat.

Redactie

Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6648296
E-mail: sooph@pi.net

Foto's: Niek Bavelaar, Hugo de Grootstraat 28, 2311 XK Leiden, tel. 071 - 5149863 of 071 - 5275001
Vormgeving: Sophie Verburgh, Palestrinastraat 13-hs, 1071 LC Amsterdam, tel. 020 - 6649566
Distributie: K. Ravensbergen, Snippenhoek 4, 2317 WX Leiden, tel. 071 - 5212605
Druk: Grafisch Bedrijf Rijksuniversiteit Leiden.

Bestuur

Ing. H.J. Budel, Buizerderf 25, 2251 MS Voorschoten, tel. 071 - 5619659 (voorzitter).
J.J. Gijsman, Hogewoerd 125, 2311 HK Leiden, tel. 071 - 5125877 (secretaris)
G. Barentsen, Maastrichtsestraat 88, 2587 XH Den Haag, tel. 070-3553729 (penningmeester)

Drs. E. van Beijnen-Wentink, Van Oldenbarnevelplantsoen 21, 2253 WV Voorschoten, tel. 071-5768561
W. Burgers, Meeuwenlaan 12, 2211 KP Noordwijkerhout, tel. 0252 - 373481 (voorzitter taakgroep selectie)
Dr. T. Dijs, Loevestein 41, 2352 KP Leiderdorp, tel. 071 - 5891038
Mr. D.E. Krantz, Rijn- en Schiekade 15, 2311 AK Leiden, tel. 071-5132935
E. Smidt-Adank, Constantijn Huygenslaan 51, 2332 TS Leiden, tel. 071 - 5769454 (tweede secretaris)
Drs. H.D. Tjalsma, Marelaan 55, 2341 LC Oegstgeest, tel. 071 - 5154470 (vice-voorzitter)

Stiel-vertegenwoordigers

Ing. H.J. Budel in het bestuur van de Stichting Levend Ambacht Leiden (Stal)
Dr. T. Dijs in de correspondenten-vergadering van de Vereniging Oud Leiden (Vol) en in het bestuur van de Federatie Industrieel Erfgoed Nederland (Fien)
J.J. Gijsman in het bestuur van Stichting Molen de Heesterboom en in het Comité Open Monumentendag Leiden

INHOUD

Tien jaar Stiel: rokende schoorstenen	3
Trafhuisje Jan van Houtkade	4
Feest voor Stal	5
Gastkolommen: A. Geertsema	7
Leids Matrassenhuis sluit na 73 jaar	8
Kamerlingh Onnes k.o.?	11
Leids Fabrikaat deel 2	11
Kijfgracht 11 bijzonder pakhuisje	12
Directiekamer Het Kaasmerk	14
Stiel-collectie geïnventariseerd	16
Alweer: de meelfabriek	17

REDACTIONEEL

Onder het motto 'Rokende schoorstenen, stampende machines' vierde Stiel op 27 mei haar tweede lustrum. Een verslag van dit bescheiden feestje opent dit blad, dat verder onder meer aankondigingen bevat van andere lustrumfeestviteiten. In september verschijnt een speciaal nummer van Stielz, waarin een aantal niet aan de stichting verbonden gastschrijvers uitgebreid op de afgelopen tien jaar zal ingaan.

Ook in dit nummer is de strijd rond het voortbestaan van meelfabriek De Sleutels aan de Oosterkerkstraat weer goed voor vele bladzijden tekst. Criticasters roepen dat Stiel maar boft met zo'n issue dat in brede kring veel aandacht trekt. Dat is inderdaad mooi meegenomen, maar uiteindelijk telt alleen het behoud van dit bedreigde industriële monument. In deze Stielz wordt onder meer bericht over een door de TU Delft uitgevoerde studie naar de milieueffecten van sloop en nieuwbouw versus herbestemming. Het in opdracht van Stiel gemaakte rapport kreeg veel kritiek, omdat zou zijn uitgegaan van te beperkt cijfermateriaal. De onderzoeker was de eerste om dit toe te geven, maar desondanks wist hij gegevens boven tafel te krijgen, die in de verdere discussie een rol kunnen spelen.

Sommige lezers hebben kritiek op de 'saaie' uitvoerige beschrijvingen van panden door de Taakgroep Selectie van Stiel. De documentaire functie van die Taakgroep staat echter voorop, waaronder het leesplezier van minder specialistisch in architectuur geïnteresseerde lezers soms moet lijden. Die vinden hopelijk elders in deze Stielz voldoende leesbaars van hun gading.

Eric Jan Weterings

Foto omslag:

Na 73 jaar sloot de laatste Leidse beddenmaker zijn deuren in de Breestraat. Elders in deze Stielz vertelt hij zijn verhaal. De foto uit 1961 toont de etalage die C. Jeuster inrichtte om mee te doen aan een wedstrijd van de Stichting Kapokbureau, een branche-organisatie. "Met nog zeven andere winkels vielen wij in de prijzen, maar na loting stonden we alsnog met lege handen." (foto collectie Jeuster/reproductie Niek Bavelaar)

TIEN JAAR STIEL: ROKENDE SCHOORSTENEN, STAMPENDE MACHINES, MOMPELEND PUBLIEK

'Rokende schoorstenen, stampende machines' was het motto van een dia-lezing waaronder het tweede lustrum van Stiel op 27 mei werd gevierd in het Leidse Gemeente-archief. Stiel-medewerker en hoofd studiezaal van het archief Piet de Baar trakteerde de ongeveer zestig aanwezigen op een dito aantal afbeeldingen van goeddeels verdwenen Leidse industrieën. De skyline van Leiden werd tot in de jaren vijftig gedomineerd door fabrieksschoorstenen en toen deze in de periode daarna langzaam verdwenen, dreunden de stampende machines nog tot in de jaren zeventig door. Het overwegend uit ouderen bestaande publiek liet zijn nostalgische gevoelens door instemmend gemompel de vrije loop.

Van de vele schoorstenen zijn er momenteel nog maar drie over. Een complete inventarisatie noemde De Baar 'een hels karwei', omdat veel exemplaren in de loop der tijden werden afgebroken om plaats te maken voor grotere exemplaren, zonder dat die vervanging altijd werd gedocumenteerd. Duidelijk is wel dat de komst van de stoommachine in de industrie de bouw van de eerste generatie schoorstenen tot gevolg had. Leiden liep op dat gebied overigens voorop, want hier werd in 1816 de eerste stoommachine in de Nederlandse textielindustrie in gebruik genomen.

Naast dia's van stadsgezichten toonde De Baar ook een aantal afbeeldingen van verdwenen industriecomplexen als conservenfabriek Nieuwenhuizen en suikerwerkfabriek Pel aan het Galgewater. Voortdurend werd zijn toelichting vanuit het publiek ondersteund door een instemmend gemompel: "ja, ja, daar heb ik nog gewerkt", of "daar kwam ik als kind elke dag langs op weg naar school." Vooral afbeeldingen van reeds lang verdwenen stadsgezichten leidden tot ontstemde reacties: "dat sloopte maar raak vroeger."

Een van de laatste slachtoffers van die sloopwoede was de schoorsteen van de voormalige Grofsmederij, gevestigd op de plaats die tegenwoordig het Ankerpark heet. Deze in 1907 gebouwde dertig meter hoge schoorsteen was een product van de firma De Ridder & Co, een van de twee bedrijven die verantwoordelijk zijn voor vrijwel alle in Nederland verrezen schoorstenen. De Ridder bouwde ze 'van binnen uit', waardoor geen omvangrijke stellages nodig waren. Waarom dit exemplaar in 1978 per se tegen de vlakte moest, kon ook de spreker niet verklaren. "Maar dat is een reden te meer om de paar tastbare herinneringen aan het verleden die nog over zijn, te koesteren. En dat geldt natuurlijk ook voor de weinige monumenten van industrieel erfgoed die de stad nog rijk is."

Veel van die verdwenen monumenten werden door de aanwezigen moeiteloos herkend, maar regelmatig blijkt het onmogelijk vast te stellen wanneer een foto is gemaakt en wat er op is afgebeeld. Soms lukt dat aan de hand van details, zoals De Baar illustreerde aan de hand van een dia waarop een telefoonpaal stond afgebeeld van een type dat

rond de eeuwwisseling slechts korte tijd in gebruik is geweest. Verder was op de betreffende afbeelding nog een brug te zien, waarvan bekend is dat deze in 1895 is gebouwd. Vervolgens bleken ook de maker en de locatie na enig speurwerk in de enorme prentencollectie van het Leidse Gemeente-archief te achterhalen.

De spreker nodigde het publiek verschillende keren uit informatie te verschaffen over een enkele dia die hij na lang speurwerk nog niet thuis kon brengen, maar geen van de aanwezigen bleek zijn kennis te kunnen aanvullen. Het feit dat De Baar op vrijwel elke vraag een antwoord paraat bleek te hebben, was een journalist van het Leidsch Dagblad niet ontgaan. In zijn verslag dat de volgende dag in deze krant verscheen, noteerde hij dat bij enkele aanwezigen de spreker daarom als 'Encyclo-Piet' bekend staat.

De fenomenale feitenkennis van de spreker was zelfs voor de lastigste vragensteller teveel. Onder elk publiek is er wel iemand die zijn of haar vraag laat voorafgaan door een lang exposé, waarin vooral de eigen feitenkennis wordt geëtaleerd. Ook bij deze lezing deed een onaangekondigde co-referent een poging daartoe, maar herhaalde aanzetten werden door De Baar bescheiden maar beslist gecorrigeerd op kleine onjuistheden. Dat was een passend slot van een boeiend betoog. Zelfs het traditioneel haperende dia-apparaat mocht de pret niet drukken.

Eric Jan Weterings

UITNODIGING OPENING TENTOONSTELLING

Stiel viert haar tweede lustrum dit jaar onder meer met een tentoonstelling van historisch bedrijfsdrukwerk. Deze door P. de Baar en E. van Beijnen ingerichte expositie met als titel 'Hoogachtend verbleven wij' is de komende drie maanden te zien in het Leidse stadhuis aan de Breestraat.

Donateurs van Stiel en andere belangstellenden zijn welkom als mevrouw E.M.A. Aalders-van Deene de tentoonstelling opent op vrijdag 4 juli om 16.00 uur. Mevrouw Aalders is de weduwe van J.A.E. Aalders, de laatste directeur van de N.V. Leidsche Breifabriek P. en J. van Poot en Co. Deze bekende onderneming was gevestigd in het enige jaren geleden afgebroken Parmentiercomplex aan de Lammermarkt.

In vitrines in de hal van het raadhuis is onder meer een grote collectie briefpapier van veelal verdwenen Leidse bedrijven tentoon gesteld. Een geïllustreerde folder verschaft een beknopte toelichting op het geëxposeerde materiaal.

TAAKGROEP: TRAFOHUISJE AAN JAN VAN HOUTKADE BEHOUDEN

De Taakgroep Selectie heeft onlangs voorgesteld om het transformatorgebouwtje aan de Jan van Houtkade op de gemeentelijke monumentenlijst te plaatsen. Dit trafohuisje dat - samen met drie soortgelijke gebouwtjes - in 1930 tot stand kwam, is vrijwel zeker gebouwd naar een ontwerp van Gerard van der Mark (1899-1975), architect HBO en lange tijd in dienst van de gemeente Leiden.

Historie

Op 21 juni 1929 diende Gemeentewerken bij het College van B. & W. het voorstel in om aan de Jan van Houtkade, bij de hoek met de Doezastraat, een gecombineerd trafohuisje en urinoir te bouwen. Deze combinatie kwam in die tijd veel voor, vooral ook om het stadsbeeld zo weinig mogelijk te ontsieren met allerlei kleine gebouwen. Op 22 juli van dat jaar besloot het gemeentebestuur dit plan te laten uitvoeren, ook al werd de bebouwing met het oog op de verkeersveiligheid enkele meters in oostelijke richting opgeschoven.

Achteraf blijkt dat besluit te getuigen van een vooruitziende blik: bij de in 1956/1957 uitgevoerde verbreding van de Koepoortsbrug was er genoeg ruimte, zodat het gebouwtje kon blijven staan. Veel later, in de jaren zeventig of tachtig, werd het aangrenzende urinoir gesloopt.

Het duurde nog tot 15 juli 1930 voordat de aanbesteding kon plaatsvinden. Dit was vooral het gevolg van het feit dat in één keer vier trafogebouwtjes met urinoir zouden worden gebouwd. De drie overige locaties waren Kort Galgewater, Witte Singel en Maresingel. De gebouwtjes die hier verrezen, waren echter veel eenvoudiger dan het huisje aan de Jan van Houtkade. De bouwkosten van het laatstgenoemde gebouwtje werden door Gemeentewerken geraamd op 4100 gulden. De laagste inschrijver was Th.G. Barten jr. te Leiden, met fl. 4093,-. Omdat Barthen een bekend Leids bedrijf was, hoefde niet gediscussieerd te worden over betrouwbaarheid en kredietwaardigheid. Op 16 juli stelde Gemeentewerken voor het Leidse aannemingsbedrijf het werk te gunnen. Na een instemmend advies van de Commissie van Fabricage konden B. en W. op 21 juli het besluit tot de bouw nemen.

De aannemer begon korte tijd later met het werk, maar al spoedig kwamen omwonenden in actie. Onder hen was de arts A.J. Kors, die vanuit zijn woning aan de Zoeterwoudsesingel 1 uitzicht had op het gebouwtje aan de Jan van Houtkade, en een flink aantal bewoners van huizen in deze omgeving. Zij verzochten de gemeente het werk stop te zetten en het urinoir te bouwen op de plaats van het bestaande exemplaar aan de Boisoetkade. Het stadsbestuur

wees het request echter af, zodat de bouw voortgang kon vinden.

Omhulsel

Trafogebouwtjes, zoals die in de jaren twintig en dertig werden gebouwd, zijn het omhulsel van een transformator. Deze heeft als belangrijkste functie het terugbrengen van de hoogspanning (10.000 volt) naar de gebruiksspanning (vroeger in Leiden 128 Volt, sinds het begin van de jaren zeventig 220/380 volt). De hoofdspinning wordt aangevoerd via een ondergrondse kabel. Een aanvullende functie van de transformator is het verdelen van de gebruiksspanning naar de consumenten. Die verdeling vindt plaats op een zogenoemd laagspanningsrek.

Hoewel het huisje dus slechts een huls is, bewijst het gebouwtje aan de Jan van Houtkade dat vooral in de late jaren twintig en dertig aan de vormgeving van zo'n object vaak veel aandacht werd besteed. Meestal werd de vorm ervan aangepast aan het landschap en aan omringende bebouwing.

Het huisje aan de Jan van Houtkade is opgetrokken uit

Foto Taakgroep Selectie

FEEST VOOR STICHTING LEVEND AMBACHT LEIDEN

Stal heeft op 11 april feestelijk het 90-jarig bestaan gevierd van de Smederij v/h Van Velzen aan de Oude Varkensmarkt. Temidden van relaties van de familie van Velzen en van de huidige smid Sjaak van de Geijn werd het glas geheven in een gezelschap waar iedereen elkaar leek te kennen. De Stichting Levend Ambacht Leiden werd enige jaren geleden opgericht door Stiel en het Kunstzinnig centrum De Zonneboom met als doel het behouden en in bedrijf houden van ambachtelijke bedrijfjes.

Smederij

De smederij was de eerste werkplaats die werd behouden. Toen deze in 1991 in haar voortbestaan werd bedreigd, was dat een van de redenen om Stal op te richten. In de afgelopen zes jaar is er veel werk verricht om de smederij in stand te houden, door onder meer aanpassingen te verrichten om de werkplaats aan de hedendaagse eisen van veiligheid en milieu te kunnen laten voldoen. De huidige smid heeft veel werk en het Kunstzinnig centrum de Zonneboom geeft er elke zaterdag smeedlessen. Toch blijft het moeilijk met handwerk op te boksen tegen de prijzen die de industrie rekent. Het herkenbare handwerk heeft zijn prijs.

Schoenmakerij

Het tweede project van Stal was Maatschoenmakerij v/h J. Zierikzee in de Bakkersteeg. Deze parel in de kroon van de stichting is geheel gerestaureerd door de huidige schoenmaker Ginus Nusteling, die door bemiddeling van Stal de werkplaats kon betrekken. Ook hier wordt veel (hand)werk verricht en de schoenmakerij ziet er inmiddels weer goed uit. Op zondag 25 mei was de smalle Bakkersteeg geheel versierd en speelde een vioolkwartet er muziek van Beethoven. Het in groten getale opgekomen publiek, bestaande uit klanten, vrienden en andere relaties, genoot van dit evenement. Mede dankzij het prachtige weer werd het een erg leuke happening.

Drukkerijmuseum

Momenteel is Stal actief om Het Drukkerijmuseum van drukker Cock Schenk voor Leiden te behouden. Ook hier betreft het een werkend 'museum' waar de collectie historische drukpersen bijna geheel operationeel is. Thans wordt gezocht naar een goede locatie voor dit museum. Als het in het Rembrandtkwartier een plaats zou kunnen vinden, wil Stal een samenwerkingsverband tot stand brengen met de andere reeds aanwezige ambachtelijke bedrijven, waardoor de wijk toeristisch/cultureel aan waarde kan winnen.

Joop J. Gijsman
voorzitter Stal

baksteen en heeft een zadeldak met een eenvoudige bitumen bedekking, die waarschijnlijk in de jaren vijftig is aangebracht. Verder heeft het gebouwtje een plint van roodgekleurde baksteen en zijn de muren uitgevoerd in gele baksteen. De zijmuren zijn hoger opgetrokken dan de onderkant van het dak: een stijlkenmerk dat duidt op invloed van de Amsterdamse School.

Aan de waterkering werd in dergelijke huisjes veel zorg besteed vanwege de veiligheid. Bij het huisje aan de Jan van Houtkade wordt in de ruimte tussen de zijmuren en de onderkant van het dak het regenwater opgevangen. Dat wordt verzameld in aan de onderkant met gewapend beton afgewerkte waterbakken, die uitsteken op de vier hoeken van het gebouwtje. Van daaruit verdwijnt het water in regenpijpen.

Opvallend zijn ook de fraaie detailleringen in de bakstenen gevels. Zo loopt de plint over in een uitspringende rollaag. Ook de onderkant van een van de regenpijpen wordt geaccentueerd door een uitspringend voetstuk. Het metselverband bestaat uit de afwisseling van telkens twee strekken en één kop, waarbij dan de voeg tussen de twee strekken op de rij daaronder steeds onder de kop is te vinden. Voor de plint zijn kleinere stenen gebruikt dan voor de rest van het geveloppervlak.

Aan de kant van de brug bevond zich in het verleden het urinoir. Het huisje telt vier stalen deuren: twee aan de straatkant en twee aan een van de smalle kanten. Bij de oudere trafohuisjes was het gebruikelijk een strikte scheiding te maken tussen hoog- en laagspanningsruimte. Vandaar dat er aparte toegangsdeuren waren voor deze ruimten. Aan de kant van het water bevindt zich heel laag in de muur een rooster. Daarachter bevindt zich de kelderruimte. In de voor- en achtergevel zijn bovenin rechthoekige ventilatieopeningen met roosters aangebracht. Ventilatie was nodig voor het afvoeren van de warmte van de transformator. Aan de smalle voorzijde van het gebouwtje bevond zich aan de kant van de gracht een muurtje bij een van de toegangsdeuren. Dit stuk muur is echter enkele jaren geleden afgebroken.

Het trafohuisje, dat nog als zodanig in gebruik is, verkeert in een redelijke staat van onderhoud. De kans is groot dat de trafohuisjes op den duur verdwijnen, zeker wanneer voor de locatie van het pandje andere plannen bestaan. Zo zal het trafohuisje aan het Kort Galgewater worden afgebroken.

Conclusie

Het trafohuisje aan de Jan van Houtkade is een fraai Leids voorbeeld van deze gebouwtjes uit de jaren twintig. Er is veel zorg besteed aan de vormgeving, waarin elementen van de Amsterdamse School zijn terug te vinden. De detailleringen in de bakstenen gevels zijn bijzonder. Van de vier trafogebouwtjes met urinoir die in 1930 gebouwd werden, is dit veruit de mooiste en komt dus in aanmerking voor bescherming.

Taakgroep Selectie

AANVULLING OP JAARREKENING 1996

In de jaarrekening over 1996 die in de vorige Stielz werd afgedrukt, is een foutje geslopen. Het nadelige saldo van fl. 563,41 dat in de kolom '1996 begroting' stond, hoort thuis onder het rijtje '1996 werkelijk'. Verder is een toelichting op het financieel jaarverslag 1996 van de hand van penningmeester G.J. Barentsen ten onrechte niet in het blad verschenen. Deze volgt hierna alsnog. Zoals te verwachten was, stond het financiële reilen en zeilen in het verslagjaar geheel in het teken van de tentoonstelling 'Vastgelegd voor het vergaan'. De cijfers van de jaarrekening spreken wat dat betreft o.i. voor zichzelf.

De kosten van de tentoonstelling zijn, inclusief de betalingen die na het afsluiten van het boekjaar nog te doen waren, zeer tot onze tevredenheid binnen de raming gebleven. Zij werden evenwel niet volledig door de inkomsten gedekt en wij hopen daarom voor het nadelige verschil een beroep te kunnen doen op de Gemeente Leiden en het Anjerfonds, die hiervoor reeds een bijdrage in het vooruitzicht stelden.

Tenslotte gaat een bijzonder woord van dank uit naar de Vereniging Oud Leiden en het Cultuurfonds VSB, die met genereuze subsidies van respectievelijk fl. 2000,- en fl. 10.000,- voor ons van grote steun zijn geweest.

Het doet ons genoegen te melden dat inmiddels van het Anjerfonds ook een subsidie van niet minder dan fl. 5000,- werd ontvangen. Ook hiervoor willen wij onze grote erkentelijkheid betuigen.

G.J. Barentsen
penningmeester

TIJDSCHRIFTEN

Erfgoed

Nummer twee van de zesde jaargang van het tijdschrift 'Erfgoed van Industrie en Techniek' verscheen in juni 1997. Het periodiek van de Stichting Erfgoed besteedt deze keer aandacht aan de ECI-waterkrachtcentrale in Roermond, de rol van beton in bouwprocessen, de ontwerper van ijzeren lichttorens Quirinus Harder en de ontwikkeling van de groentenconservenindustrie. In dat laatste artikel wordt de rol van (voormalige) Leidse fabrieken kort genoemd. Een boekbespreking compleetert dit nummer.

Inlichtingen over abonnementen bij C.H. van Eldik, Brilduikerhof 12, 2623 NT Delft. Tel. 015 - 622499.

Industria

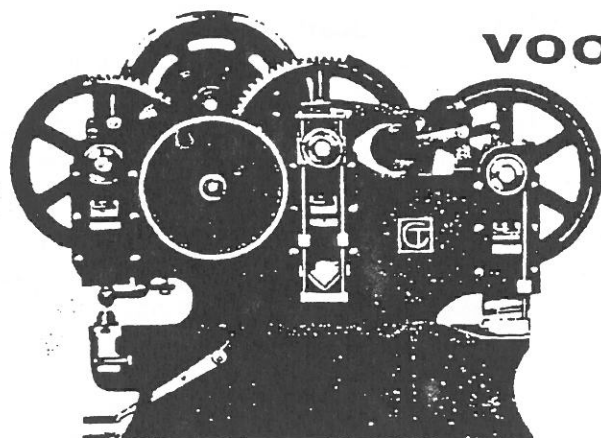
Het nieuwe nummer van 'Industria - Nieuwsbulletin van Stichting Federatie Industrieel Erfgoed Nederland' was bij het ter perse gaan van deze Stielz nog niet verschenen.

Redactie-adres: p/a M.N.M. Overbeek, Noteboomstraat 61 8021 WR Zwolle.

Abonnementenopgave is mogelijk door 26 gulden over te maken voor de jaargang 1996 op postbankrekening 132802 ten name van Stichting Fien, Industria, Oosteinde 13, 7772 CA Hardenberg.

EJW

Wie
biedt u de basis
voor beslissingen?

research voor beleid bv

Schipholweg 13 - 15
2316 XB Leiden
telefoon: 31 (0) 71 - 25 37 37

GASTKOLOMMEN

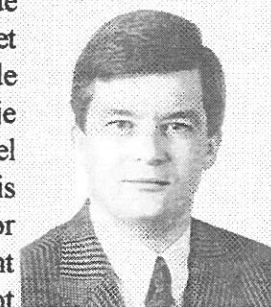
"OOIT LEREN WE HET"

De afgelopen jaren zijn in Leiden al (te) veel gebouwen verdwenen. Daarom is waakzaamheid geboden ten aanzien van panden die hun huidige bestemming verliezen. Aldus Alexander Geertsema, voorzitter van de VVD-fractie in de Leidse gemeenteraad.

Politici en monumentenbeschermers, tussen deze twee groepen zal wel altijd een soort haat-liefde verhouding zijn geweest. Als ik ter voorbereiding van deze column mijn boekenkast aan een nauwkeurige inspectie onderwerp valt mijn oog op "Oude Gebouwen te Leiden met 89 illustraties samengesteld door Mr. J.C. Overvoorde, W.C. Mulder e.a." uit 1907. Op het omslagblad prijkt een gravure van een van de Leidse stadspoorten met het bijschrift 'De Witte poort gesloopt in 1865'. Het boekje is door de 'Vereniging Oud Leiden' geschreven en bevat een omschrijving van 'alle gebouwen of bouwfragmenten in deze gemeente die uit oogpunt van geschiedenis of kunst belangrijk te achten waren'. In het voorwoord worden vervolgens de vele subsidiënten bedankt, waaronder de Minister van Binnenlandse Zaken. Ter afsluiting wordt echter fijntjes opgemerkt: 'eene nog ruimere keuze van illustraties werd belet door de weigering van den gemeenteraad om hiertoe een bescheiden subsidie te verlenen'. De vorige eigenaar, ik heb dit boekje onlangs verworven, heeft een en ander van commentaar voorzien. Daar ik vaak achterin begin te bladeren valt mijn aandacht het eerst op 'Geregracht, rioolgemaal: steen van de in 1904 gesloopte walmolen, Jan van Houtkade hoek Geregracht'. Steeds weer valt mijn oog op opmerkingen als gesloopt, afgebroken, steen bevindt zich... De steen van de walmolen heb ik echter in het rioolgemaal niet meer terug kunnen vinden.

Tijdens mijn eerste periode als raadslid (1986-1990) vertelde de heer W. van der Pluijm mij eens het verhaal hoe het personeel van de Nederlandsche Rotogravure Maatschappij NV, ter gelegenheid van het 50-jarige bestaan op 14 Mei 1963, het volgende plan heeft uitgevoerd. De N.R.M. had in de Weddesteeg een pand waarin de cilinderslijperij gevestigd was. Op deze plaats wilde men een Rembrandthuis herbouwen, omdat helaas in eerdere tijd men niet het historische besef heeft

gehad dit pand voor de eeuwigheid te bewaren. Het personeel heeft gedurende anderhalf jaar een stukje loon gespaard en de gevel is er gekomen. Het huis achter de gevel, waarvoor de meubels waren gekocht en in de Lakenhal in depot gegeven, is echter nooit gebouwd omdat in 1968 de N.R.M. fuseerde en uit Leiden vertrok. De gevel is kort daarna gesloopt omdat de gemeenteraad van Leiden daar een nieuw bouwproject van de Westland Utrecht Hypotheekbank wilde realiseren. Nu rest er slechts een steen aan Weddesteeg 21-27 'Hier werd geboren op den 15e juli 1606 Rembrandt van Rijn'.

In mijn raadsperiode is het helaas niet gelukt om de Parmentier-panden aan de Lammermarkt te behouden. Een jammerlijke beslissing was het om die panden te slopen. Het zal nu de vraag zijn of de plannen voor hergebruik van de Meelfabriek, die op woensdag 4 juni zijn gepresenteerd, het gaan halen. Hopelijk een stap in de goede richting. Maar de volgende projecten dienen zich al weer aan. Wat zal de toekomst brengen voor de oudbouw van het Kamerlingh Onneslaboratorium en de aan de overkant gelegen panden van de Dienst Economische en Sociale Zaken (de Sociale Dienst)? Tot slot roep ik de Stichting Industrieel Erfgoed Leiden op zich er mede sterk voor te maken om de wereldbol terug te krijgen op het oude Leidsch Dagbladpand aan de Witte Singel. Er blijft permanente waakzaamheid geboden ten aanzien van de toekomst van onze 'oude' gebouwen in Leiden die hun bestemming verliezen. Want Leiden heeft mooie gebouwen waar wij als bewoners trots op mogen zijn.

Alexander C. Geertsema

Laatste Leidse beddenmaker sluit zijn deuren

MATRASSENHUIS NA 73 JAAR VERLEDEN TIJD

Generaties Leidenaars zijn groot geworden op een kapokmatras die werd aangeschaft in een van de vele speciaalzaken die vroeger in deze branche opereerden. Als laatste vertegenwoordiger van die bedrijfstak sloot eind vorig jaar het Leids Matrassenhuis - aanvankelijk met 'sch' - na 73 jaar haar deuren aan de Breestraat. Aanvankelijk produceerden de neringdoenden er zelf kapokmatrassen, maar die werden al tientallen jaren geleden vervangen door industrieel vervaardigde exemplaren van kunststoffen als synthetische latex en polyether. Daarna verschaftte reparatie nog een tijdje werk, maar de laatste jaren beperkten de activiteiten van het Leids Matrassenhuis zich tot de verkoop van 'alles voor het bed'. De 65 jaar oude eigenaar C.M. Jeuster verdiende daar nog een goede boterham aan, maar hij begon zich ernstig zorgen te maken over de verdere achteruitgang van de Breestraat. Zijn vader nam in 1932 de zaak over toen de Breestraat nog een slijke winkelallee was. "Vroeger was Zurloh mijn buurman, een deftige modezaak, waar rijke lui kleding kwamen kopen. Tegenwoordig zit daar Giraffe, een warenhuis met goedkoop massagoed voor het interieur en de keuken."

Het Leids Matrassenhuis begon in het begin van de jaren twintig op Breestraat 138 als filiaal van een Haarlemse firma onder de naam 'Kuijpers Goedkoop Beddenmagazijn'. De vader van de laatste eigenaar was er aanvankelijk filiaalhouder en in 1932 kon hij de zaak overnemen. Jeuster herinnert zich nog goed hoe het pand er in die jaren uitzag: "als kind leek alles daar heel oud en verschrikkelijk stoffig. Beneden was de winkel en op de bovenste twee etages werden matrassen gemaakt en gerepareerd. Op twee hoog was de vullerij, waar oude matrassen werden bijgevuld met kapok. Vervolgens werden ze op 1 hoog verder afgewerkt. Boven is sinds mijn kindertijd nog niets veranderd, zelfs geen behangetje."

Kapok is het vlokke, zeer veerkrachtige zaadpluis van de kapokboom, waarmee vroeger matrassen werden gevuld. "We maakten die kapokmatrassen vooral in tijden dat de winkel wat minder liep," herinnert Jeuster zich. "Na verloop van jaren slonk dat spul, dan werd een matras net een zakje poeder. Een goede matras ging - en gaat - zo'n twaalf jaar mee, maar er zijn natuurlijk verschillende kwaliteiten. In een goedkope matras ging minder kapok, dus die moest je sneller bijvullen. Die laatste mogelijkheid was een groot voordeel van dat materiaal. Je hoefde alleen de stiksels en de noppen los te halen waarmee je de kapok op zijn plaats hield. Ik vond dat bijvullen altijd heel dankbaar werk. 's

Ochtends haalden we een siappe matras bij de klant op en datzelfde exemplaar brachten we 's avonds weer terug als

nieuw. Hoewel het allemaal handwerk was, kostte het niet eens zoveel tijd. Zowel met reparatie als nieuwwerk was je ongeveer een volle dag bezig."

Op 1-hoog werden de tijken afgesneden, de stoffen buitenzijde van de matrassen, die meestal van katoen waren. Daar werden ze op werktafels geknipt, gespannen en daar waar de pluizen (knoppen) moesten komen, zette de beddenmaker een kruisje. Daar ging hij met een naald doorheen, waarna met een stansapparaat een gaatje werd gemaakt. Vervolgens werd dit halfproduct een verdieping hoger gebracht, waar het met kapok werd gevuld. Dat lijkt een omslachtige werkwijze, maar volgens Jeuster kon het niet anders. "Je moest woekeren met de ruimte. Maar ik heb wat afgesjouwd op die trappen."

Wegens brandgevaar mochten nooit meer dan een paar balen van in totaal 150 pond kapok tegelijk in het pand aanwezig zijn. B en W van Leiden verleenden aan de voorganger van Jeuster's vader op 17 augustus 1922 een vergunning, die een aantal zeer gedetailleerde voorschriften bevatte. De balen moesten worden 'geborgen in een daartoe afgesloten ruimte op de achterzijde van den zolder'. Verder bepaalde de vergunning 'dat het verwerken der kapok uitsluitend geschiedt op een daarvoor afgesloten gedeelte van den zolder, zullende de deur van dat gedeelte tijdens het

verwerken der kapok steeds gesloten moeten zijn, en op dat gedeelte niet meer dan ten hoogste 25 pond kapok aanwezig

Het Matrassenhuis kort voor de sluiting in december 1996

mogen zijn.' Roken in die ruimte was verboden, evenals verwarming, terwijl alleen electrisch licht was toegestaan waarvan 'lampen moeten zijn voorzien van z.g. schutglazen en zoodanig zijn aangebracht, dat zich geen kapokstof op de lampen kan vastzetten.' Jeuster: "ik heb me altijd netjes aan die vergunning gehouden, maar ik heb nooit iemand gezien voor controle."

Naast kapok werd ook paardenhaar gebruikt om matrassen van betere kwaliteit te vullen. De zaak draaide echter vooral op de eigen gemaakte kapokmatrassen. "Vooral de tweepersoons exemplaren in drie gelijke delen, daar sliep vroeger zo ongeveer iedereen op." In de jaren veertig, vijftig en zestig liet Jeuster elke week vier balen kapok bezorgen door de fa. Fermin uit Amsterdam. "Dat waren de hoogtijdagen. Mijn vader had de leiding en ik kwam aanvankelijk als loopjongen in de zaak. Kort na de oorlog ging ik matrassen halen en brengen met een handkar. Geleidelijk aan sprong ik eens bij en zo leerde ik het vak in de praktijk. Een opleiding voor beddenmaker bestond niet. Om de zaak over te kunnen nemen, moest ik een opleiding tot woninginrichter volgen. Dat was nog best moeilijk, want ik moest alles uit een boekje halen. Met woningstoffering had ik geen ervaring."

Verkoopboek

Naast matrassen verkocht de firma 'alles voor het bed'. Al in de eerste jaren van haar bestaan moet het bescheiden winkelloppervlak vol hebben gestaan met allerhande artikelen, zo leert een bewaard gebleven kasboek uit 1920. Dat vermeldt onder meer de levering van een kinderstoel (à fl. 3,50), een ledikant (à fl. 17,-) en vier wollen dekens van fl. 14,75 per stuk. "Dekens zijn we tot het einde toe blijven verkopen," zegt Jeuster. "Vroeger kochten we die rechtstreeks van Leidse fabrieken als Scheltema, Van Wijk en Zaalberg. In de jaren zestig zijn al die bedrijven verdwenen."

Ook heeft Jeuster nog een verkoopboek bewaard uit de late jaren dertig, dat een aardig beeld geeft van het assortiment in die tijd. Zo kostte het overtrekken van twee donzen dekens 37 gulden ("heel duur in die tijd"), terwijl '1 matrasstel' 29,75 kostte. Daarvoor kreeg de klant dan wel een twee-persoonsmatras, een peluw (een langwerpig onderkussen) en twee kussens. Opmerkelijk vaak wordt '1 el zeil à 69 ct.' geleverd. "Dat was een zeiltje voor onder het laken, tegen het bedplassen." Tenslotte vermeldt het verkoopboek molton dekens, à fl. 1,65 per stuk. "De goedkoopste deken die je toen kon krijgen." In de loop der tijd zouden dekens vrijwel geheel verdwijnen uit het assortiment. Het dekbed zou later in de jaren zeventig aan een onstuitbare opmars beginnen. Jeuster: "ik schat dat nu 95 procent van de mensen onder een dekbed slaapt en de resterende vijf procent onder een deken."

De klantenkring van het Leids Matrassenhuis bleef niet beperkt tot de stad Leiden. "Elke dag stond ik bij bodehuis Berk op de Kaasmarkt om matrassen te verzenden naar klanten in de regio. De bodediensten die daar verzamelden, hadden een strikte taakverdeling, elke bode had zijn eigen route. Van Schie bijvoorbeeld woonde in Katwijk, maar hij zou het lef niet hebben om een pakje voor Rijnsburg mee te

nemen."

Veel personeel heeft Jeuster al die jaren niet gehad. "Mijn vader had naast mij een beddenmaker in dienst. Die is gebleven toen ik de zaak in 1962 overnam en toen die man later met pensioen ging, ben ik alleen verder gegaan. De bovenste etages stonden op een gegeven moment leeg. Op twee-hoog kwam ik soms maanden niet en op de eerste etage deed ik alleen de boekhouding."

Het Matrassenhuis heeft altijd een beperkt, maar kwalitatief hoogwaardig assortiment gehad, vertelt Jeuster. "Ik heb het wel eens met goedkope spullen geprobeerd, maar dat wilden de klanten niet. Ik kon dat zelf overigens ook niet goed verkopen. Dat had te maken met de locatie van de winkel, want de Breestraat is tot in de jaren tachtig een redelijk slijke winkelstraat geweest. Jan-met-de-pet kwam hier gewoon niet."

Toch moest ook het Leids Matrassenhuis zich aanpassen aan de eisen van de tijd. De kwaliteit van de kapok liep in de jaren zestig al terug, weet Jeuster. "Aanvankelijk had je balen die helemaal waren vastgestampt, maar later kon je er zo je vuist in zetten." Polyether en rubber begonnen kapok te verdringen en de productie van nieuwe kapokmatrassen liep langzaam maar gestaag terug. "Wel hadden we nog veel reparatiewerk aan oude matrassen, maar ook dat werd langzaam minder. In de jaren zeventig ben ik er mee gestopt. Die nieuwe materialen waren kwalitatief best goed, maar er viel niets aan te herstellen. Je moet gelijk alles weggooien als er iets kapot is. Het gevolg was dat beddenmakers langzaam uitstierven. Ik ben een van de laatsten die dat ambacht nog heeft uitgeoefend. De jongere generatie weet waarschijnlijk niet eens meer hoe

C.M. Jeuster in een al bijna lege winkel

een kapokmatras er uitziet."

Die wegwerpcultuur deed ook haar intrede bij andere producten die het Leids Matrassenhuis verkocht. "Bedspiralen bijvoorbeeld," zegt Jeuster. "Een ouderwetse spiraal zat met kettingen en veren aan elkaar. Als zo'n ding

De beste LEIDSCH WOLLEN DEKENS leveren wij direct aan particulieren. Profiteert van onze speciale aanbieding.

LEIDSCH WOLLEN DEKENS

1 Persoons 1.50 x 2.00 in alle kleuren fl. 7.50
2 Persoons 1.90 x 2.30 pracht medaillon alle kleuren fl. 11.50

LEIDSCH WOLLEN DEKENS VOOR INRICHTINGEN VRAAGT KWANTUM PRIJS
Wij leveren franco door geheel Nederland

Leidsch Matrassenhuis
Breestraat 138 LEIDEN Telefoon 1586

Deze advertentie verscheen in het Leidsch Dagblad in de jaren dertig

weer strak. Tegenwoordig worden spiralen gemaakt van gevlochten staal draad, hele constructies zijn dat. Ze worden overdwars gespannen en zo gaan ze langer mee. Het is weliswaar veel duurzamer dan die oude dingen, maar ze zijn niet te repareren."

De laatste kapokmatras vulde Jeuster een paar jaar geleden. "Ik had het jaren niet gedaan, dus ik vond het wel een uitdaging. Ik heb toen een twee-persoonsmatras bijgevuld met kapok van een oude een-persoons, want ik had zelf geen kapok meer. Dat heeft me nog een paar pijnlijke handen opgeleverd, want bij zo'n klus moet je stevig aan een touw trekken en hard drukken op de pluizen. Omdat ik het jaren niet had gedaan, was het eelt op mijn handen verdwenen. Het mooiste was echter, dat ik het na al die jaren niet verleerd bleek te hebben."

De laatste tien jaar waren reparaties uitzonderingen. Hoewel Jeuster 'nog wel eens een kussentje bijvulde', hield hij zich voornamelijk bezig met handel. De beperkte oppervlakte van de winkel (70 vierkante meter) bleek daarbij een steeds grotere handicap. "Het assortiment veranderde en werd steeds groter. Lakens, dekbedden, hoezen, complete bedden met verstelbare spiralen - ik had er simpelweg de ruimte

afgelopen."

Waar Jeuster zich nog wel aan ergert is 'de beunhazerij in de branche.' "Aan de buitenkant zie je het niet, maar goedkope spullen gaan niet lang mee. Laatst zag ik een matras bij de Aldi. Je gaat toch geen matras kopen bij een kruidenier?"

Toen de laatste klant de deur achter zich had dichtgetrokken, liet Jeuster een rijdende archiefvernietiger komen, waarin vrijwel het hele archief van het Leids Matrassenhuis verdween. Het enige dat hij bewaarde waren een paar kasboeken, een oude vergunning en wat gereedschappen. Zelfs de karakteristieke glas-in-lood ramen die jarenlang voor de ruiten van de eerste etage stonden, verdwenen in een vuilcontainer. "Ik zal er misschien nog spijt van krijgen, maar ach, je kunt niet alles bewaren," klinkt het laconiek.

Eric Jan Weterings
Met medewerking van Niek Bavelaar

Foto's Niek Bavelaar

STIEL: 'GOOI GEEN ARCHIEVEN WEG!'

"Misschien krijg ik er spijt van, maar je kunt niet alles bewaren." Dat verklaart de voormalige eigenaar van het Leids Matrassenhuis over het feit dat hij bijna zijn hele archief in de vernietiger kieperde. Wellicht hadden toekomstige vorsers naar het verleden daar nog interessant materiaal in kunnen vinden over een specialitische branche die nu al aan het verdwijnen is.

Stiel roept ondernemers die er mee willen stoppen dan ook op hun archief onder te brengen in haar collectie in het Leidse Gemeente-archief. Bel voor inlichtingen Henk Budel (071 - 5619659) of schrijf een briefje naar het secretariaat van Stiel (Hogewoerd 125 2311 RK Leiden). Ook is het mogelijk materiaal direct aan het archief aan te bieden. (Gemeentearchief Leiden Boissotkade 2a 2311 PZ Leiden, tel. 071-5165355)

niet voor. In uitbreiden heb ik nooit puf gehad. De winkel was weliswaar klein, maar ik zat op een goed stekkie voor een redelijke huur en ik heb altijd een goede boterham gehad. Bovendien ben ik nooit met de pest in mijn lijf naar de winkel gegaan."

"Tegen het einde liep de zaak nog wel, maar toch begon het te verpieteren. Het werd steeds moeilijker om het hoofd boven water te houden. In Leiderdorp heb je een prachtige meubelboulevard met zalen vol spullen, waar je je auto voor de deur kunt zetten. Dan kom ik met mijn paar ledikantjes in een straat die steeds moeilijker bereikbaar wordt. Het heeft gewoon z'n tijd gehad, het is

Toekomst Kamerlingh Onnes ongewis K.O. KNOCK OUT?

Het Kamerlingh Onnes Laboratorium aan het Steenschuur gaat een onzekere toekomst tegemoet. Zowel het Lorenzinstituut van de Rijksuniversiteit Leiden, de vakgroep experimentele natuurkunde en de instrumentmakersschool vertrekken binnenkort uit dit monument van bedrijf en techniek. De universiteit weet nog niet wat ze met het beeldbepalende pand gaat doen. Zeker is in elk geval dat de voorgevel bewaard blijft, want deze staat op de gemeentelijke monumentenlijst. Stiel pleit voor integraal behoud van dit lokaal, nationaal en internationaal belangrijke monument.

Het oudste gedeelte van het complex (de voorzijde aan het Steenschuur) werd in 1856 ontworpen door architect H.F.G.N. Camp. In de jaren twintig van deze eeuw werd aan de achterzijde een collegezaal gebouwd, die met de rode bekleding op de banken en de houten versieringen nog steeds in oorspronkelijke staat verkeert. Het laboratorium aan de achterzijde werd gebouwd in de jaren zestig. Waarschijnlijk wordt dit in gebruik genomen door de juridische faculteit.

In de collegezaal hebben beroemde fysici les gegeven en nog wekelijks vinden hier de 'Ehrenfest-colloquia' plaats. Het laboratorium was de locatie waar de natuurkundige Kamerlingh Onnes in 1908 ontdekte dat het edelgas helium bij een temperatuur van min 269,0 graden Celsius vloeibaar wordt en dat bij sommige metalen de elektrische weerstand tot nul kan dalen (de zogenoemde supergeleiding). Deze ontdekking leverde het gebouw de bijnaam 'het koudste plekje ter aarde' op. Voor zijn vondst ontving Kamerlingh Onnes in 1913 de Nobelprijs voor natuurkunde. Het apparaat waarmee hij met zijn collega's deze ontdekking deed, staat in deze historische ruimte opgesteld.

In de gang van het laboratorium zijn drie 'glas-in-lood' ramen aangebracht die herinneren aan de Amsterdamse Nobelprijswinnaar Zeeman. Hij ontdekte in 1902 samen met de Leidse fysicus Lorentz dat spectraallijnen in componenten opsplitsen wanneer een lichtbron zich in een sterk magneetveld bevindt.

Een werkgroep Leidse natuurkundigen probeert het college van bestuur te overtuigen deze historische onderdelen van het laboratorium te behouden. Emeritus hoogleraar J. van der Waals en de professoren P. van Baal en R. de Bruyn-Ouboter zullen binnenkort in een brief aan het college hun mening kenbaar maken. De kleinzoon van Kamerlingh Onnes pleitte eerder bij de Leidse universiteitsbestuurders voor behoud van het complex.

De gemeente Leiden wil het laboratorium op de Rijksmonumentenlijst plaatsen. Een adviesaanvraag aan het College van Bestuur is voorlopig nog niet beantwoord. Stiel is van mening dat dit unieke monument van techniek behouden moet worden, maar voorlopig wacht de stichting af wat de huidige initiatieven opleveren.

Eric Jan Weterings

LEIDS FABRIKAAT DEEL 2

Stiel en de Stichting Leidse Historische Publikaties hopen medio 1998 het boek 'Leids Fabrikaat deel 2' te presenteren. De opzet is ongeveer dezelfde als die van het in 1990 verschenen eerste deel: een inleiding over de stand van zaken op het gebied van de industriële archeologie (in het algemeen en in Leiden), gevolgd door een aantal hoofdstukken waarin steeds een voor Leiden belangrijk bedrijf wordt geportretteerd.

Een aantal auteurs (m/v) heeft inmiddels toegezegd een hoofdstuk te leveren, maar nieuwe scribenten zijn nog welkom. In een van de volgende nummers van Stielz wordt een lijst gepubliceerd van - al of niet verdwenen - ondernemingen die in Leids Fabrikaat deel 2 worden besproken. Momenteel is bekend dat in elk geval hoofdstukken zullen verschijnen over suikerwerkfabriek Pel, machinefabriek HCG en bierbrouwerij De Posthoorn. Lezers van dit blad die informatie over deze bedrijven kunnen verschaffen (bijvoorbeeld oud-werknemers), zijn van harte welkom bij de redactie.

Verder kunnen foto's, brochures, prospectussen, personeelsbladen etc. in het bezit van particulieren een nuttige aanvulling zijn op reeds beschikbaar materiaal. Voorzover thans is te voorzien, zal het boek verschijnen in de Leidse Historische Reeks (LHR). Leids Fabrikaat (deel 1) verscheen in 1990 als nummer vier van deze reeks en is al een aantal jaren uitverkocht. De LHR wordt sinds enige tijd niet langer uitgegeven door Stichting Matrij uit Utrecht, maar door de Stichting Leidse Historische Publikaties (SLHP). Deze organisatie is eind vorig jaar opgericht door de Vereniging Oud Leiden met als doel de geschiedschrijving over Leiden en omstreken te bevorderen. De SLHP bereidt inmiddels verschillende publicaties voor. Inlichtingen over Leids Fabrikaat deel 2 zijn te verkrijgen bij Eric Jan Weterings, Palestrinastraat 13 hs 1071 LC Amsterdam, tel. 020-6648296.

Informatie over de activiteiten van de Stichting Historische Leidse Publicaties verschaft het secretariaat van de Vereniging Oud Leiden, Postbus 917 2300 AX Leiden.

EJW

"J. ZIERIKZEE"
MAATSCHOENMAKERIJ

H. P. H. NUSTELING
BAKKERSTEEG 3
2311 RH LEIDEN

TEL. 771-131136

Taakgroep Selectie rapporteert: KIJFGRACHT 11 BIJZONDER PAKHUISJE

Ondanks achterstallig onderhoud is het uit 1927 daterende pand op Kijfgracht 11 een gaaf voorbeeld van een klein pakhuis. De voorgevel is nog in originele staat, wat het pand tot een van de meer bijzondere in Leiden maakt. Dit schrijft de Taakgroep Selectie in een voorstel aan de monumentencommissie om dit pand een plaats op de gemeentelijke monumentenlijst te geven.

Historie

Volgens de gevelsteen is de eerste steen van dit pakhuis gelegd op 18 juli 1927. In augustus 1928 richtte J. Marijt een schriftelijk verzoek aan het College van B & W tot 'het oprichten van een bewaarplaats van gedroogde vellen (huiden) in het pakhuis aan de Kijfgracht no. 11'. Ondanks ingebrachte bezwaren van omwonenden, onder wie de directe burens op nummer 13, werd op 4 november 1929 door de behandelende ambtenaar voorgesteld de gevraagde vergunning te verlenen.

De buurt, die melding had gemaakt van een ondragelijke stankoverlast, kwam nog met de mededeling dat een 'troep of kolonie maden' uit het gebouw was verwijderd, en via de straat zelfs in belendende panden terecht was gekomen ('op de verdieping van een dier woningen in een jampot waren beland'). Deze aanklacht werd door de vrager van de hand gewezen en viel niet aan te tonen. De ambtenaar die de zaak onderzocht, meende dat dit, zo het al was gebeurd, niet meer voor zou kunnen komen als het pand goed geventileerd als pakhuis werd gebruikt en niet als clandestiene drogerij. Vooral de eigenaar van Kijfgracht 13 liet schriftelijk duidelijk zijn bezwaren weten: de waarde van het door hem verhuurde pand zou ernstig dalen bij goedkeuring van de aanvraag. De man meende dat na de eerdere ervaringen, beter clandestiene ontduiking van de Hinderwet voorkomen kon worden.

Om aan de bezwaren van de buurt tegemoet te komen, zouden aan de voorgestelde vergunning wel voorwaarden moeten worden verbonden 'ter voorkoming van verspreiding van de dampen naar de nevenerven'. De ambtenaar die de zaak behandelde, was ter plaatse gaan kijken. Hij meende dat wanneer men zich aan de voorwaarden hield geen stankoverlast zou optreden.

Op 18 november 1929 werd het verzoek van Marijt evenwel afgewezen door het College van B. en W. Het beroep dat Marijt hiertegen aantekende had al evenmin succes. B. en W. bleven van oordeel dat een drogerij van huiden niet thuishoorde in een dergelijke dichtbevolkte wijk. Na de eerdere weigering om een vergunning te verlenen voor de oprichting van een vellendrogerij in de om de hoek gelegen Pottenbakkersgang 4-6, werd dus ook de vergunning tot vellenopslag geweigerd.

Maar tenslotte trok Marijt toch aan het langste eind. Bij Koninklijk Besluit van 7 januari 1931 werd uiteindelijk het bestreden besluit van B. en W. vernietigd en vergunning

verleend tot het oprichten van een bergplaats voor gedroogde vellen, onder een aantal voorwaarden om overlast voor de buurt te voorkomen.

Bouwkundig

De in een staand verband opgetrokken rode baksteengevel is zowel verticaal als horizontaal opgedeeld in drieën. De gevel wordt aan de onderzijde begrensd door een donkerrode bakstenen plint, die aan de bovenzijde wordt afgesloten door een rollaag. Aan de bovenzijde wordt de gevel afgesloten door een vooruitstekende houten gootlijst op geprofileerde klossen.

De voorgevel heeft op de begane grond middenin een grote dubbele pakhuisdeur met een bovenlicht met 12 roeden. In het kozijn van het bovenlicht zijn verticaal spijlen

Kijfgracht 11 (rechts)

Foto Taakgroep Selectie

aangebracht. Aan weerszijden van de deur zijn twee kleine roederamen met een verdeling in zessen gemaakt. Aan de bovenzijde van de ramen en van de deur bevindt zich een anderhalfsteens rollaag. De vooruitstekende onderdorpel van de ramen bestaat uit bakstenen. Aan de linkerkant van de deur is een gevelsteen aanwezig met de inscriptie "De eerste steen gelegd door Marinus Marijt, oud 3 jaar, 18 juli 1927".

De eerste en tweede verdieping hebben dezelfde indeling. Ramen en pakhuisdeuren hebben dezelfde grootte als op de begane grond. Ook op beide verdiepingen is onder de pakhuisdeuren een vooruitstekende onderdorpel van baksteen aangebracht. In de rechter ramen van beide

verdiepingen zijn geen spijlen in het kozijn aanwezig en er zijn geen sporen zichtbaar die wijzen op eerdere aanwezigheid daarvan.

Het metselwerk van de voorgevel is redelijk, maar het houtwerk is in slechte staat. De zijgevel is symmetrisch opgebouwd. Op elke verdieping zijn drie ramen aanwezig, met daarin zesdelige roede-ramen. In de raamkozijnen van de eerste verdieping zijn ijzeren spijlen aangebracht. Boven alle ramen is een anderhalfsteens rollaag aanwezig. De gevel wordt aan de onderzijde begrensd door een ingemetselde plint van donkerrode baksteen gelijk die aan de voorgevel. De gevel wordt beëindigd door een platte houten gevellijst. Op de begane grond en de eerste verdieping zijn meerdere gevelankers zichtbaar.

Tegen de achterzijde van het pand is een uitbouw verzeen met daaraan vast een gestucte tuinmuur. Zowel op de eerste als de tweede verdieping zijn twee ramen geplaatst met elk zes roederamen en houten onderdorpels. Op de begane grond zijn geen ramen. Het metselwerk van de achtergevel is er slechter aan toe dan dat van de voor- en zijgevel.

Hergebruik

Het pand zou goed op te delen zijn in appartementen voor éénpersoons-huishoudens.

Taakgroep Selectie

PAND HAARLEMMERSTRAAT 54 LAAT WERKSTUK W.C. MULDER

Het pand Haarlemmerstraat 54-hoek Sionsteeg, waarin nu de kledingwinkel Blue Moon is gevestigd, blijkt een laat werkstuk van de befaamde Leidse architect W.C. Mulder te zijn. Dit blijkt uit nieuwe gegevens, die ter beschikking van de Taakgroep Selectie van Stiel zijn gekomen.

In een advies aan de gemeentelijke monumentencommissie heeft de taakgroep eerder geadviseerd om een deel van dit pand - de voorgevel ten dele en de zijgevels helemaal - de status van gemeentelijk monument te geven. (Zie Stielz 1 1996). De taakgroep was er van uitgegaan dat bij een forse verbouwing in 1906, ook het onderhavige pand tot stand is gekomen.

Dit blijkt echter onjuist te zijn. Op 18 februari 1915 werd het pand Haarlemmerstraat 54B, waarin toen een meubelmagazijn was gevestigd, verwoest door brand. In april 1915 werd de herbouw van het pand aanbesteed. Het blijkt een van de laatste panden te zijn, die door architect Mulder zijn ontworpen.

Uiteraard heeft de Taakgroep Selectie de gemeentelijke monumentencommissie van deze bevindingen op de hoogte gesteld. Ook is geconstateerd dat een en ander het voorstel van de Taakgroep Selectie nog versterkt.

Wibo Burgers

INVENTARIS ARCHIEF LEIDSE TEXTIELFAMILIE VERSCHENEN

Het familie-archief (Siegenbeek) Van Heukelom is recentelijk geïnventariseerd door M. Lulofs. Zij is medewerkster van het Gemeente-archief Leiden, dat deze collectie archivalia beheert. Opdrachtgeefster tot de inventarisatie was de Stichting Octavie Siegenbeek van Heukelom.

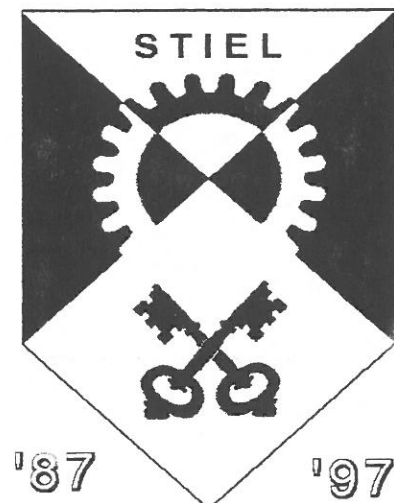
De doopsgezinde familie Van Heukelom immigreerde vanuit het Duitse Goch (bij Kleef) naar Leiden, waar zij van circa 1690 tot 1876 actief was in de textielindustrie. In het rijke archief zijn ook documenten aanwezig van de verwante families Siegenbeek, Luzac en Valckenaer. Zij behoorden niet tot de regenten, maar deze vier geslachten hebben wel een duidelijk stempel gedrukt op de geschiedenis van Leiden. Het archief levert onder meer gegevens over de banden van de genoemde families met andere Leidse textielabrikanten, de Leidse universiteit en de franstalige krant de Gazette de Leyde.

M. Lulofs, Inventaris van het familiearchief (Siegenbeek) Van Heukelom, (1514) 1610-1928, Leiden 1997.

196 blz., geïll., index op namen van personen en op zaken. Leidse Inventarissen 11.

Verkrijgbaar bij het Gemeente-archief Leiden, Boisotkade 2A, prijs fl. 22,50 (voor leden van de Vereniging Jan van Hout fl. 20,00). Na voorafgaande bestelling voor hetzelfde bedrag ook leverbaar op diskette (Gemeente-archief Leiden, Postbus 16113, 2301 GC Leiden, tel. 071-5120191). Bij toezending worden verzendkosten in rekening gebracht.

2° LUSTRUM

STICHTING
INDUSTRIEEL ERFGOED LEIDEN

DIRECTIEKAMER HET KAASMERK 'EEN RUIMTE OM TROTS OP TE ZIJN'

De Stichting Het Kaasmerk produceert sinds 1918 kaasmerken die als waarmerk dienen voor de kwaliteit van dit zuivelproduct. In 1926-27 bouwde de Heemstedse architect G. Stapenséa voor de stichting aan de Roomburgerweg een fabriek met kantoren en een directeurswoning. Interieurarchitecte Ingrid Alkemade beschrijft het interieur van de directiekamer.

simpele eenvoud van de buitenzijde doet vaak al vermoeden hoe het er van binnen uitziet: functionele architectuur, met de degelijk zakelijke indeling. Die spreekt mij vooral zo aan, omdat de basale opzet ervan zo eenvoudig is, dat er weinig aanpassingen nodig zijn om het in vele omstandigheden te gebruiken. Less is more.

En juist die waardering sprak ook de heer Stuit die middag uit. In de ruim 60 jaar dat het bestaat, is het gebouw niet essentieel gewijzigd. Met name de productiestroom is nog altijd dezelfde: de aanvoer van grondstoffen rechts, vervolgens de productie in een loodrechte lijn naar het linkergedeelte waar de eindproducten worden afgevoerd. Terwijl in al die jaren veel is veranderd - techniek, personeelscapaciteit, overheids-eisen, arbeids-

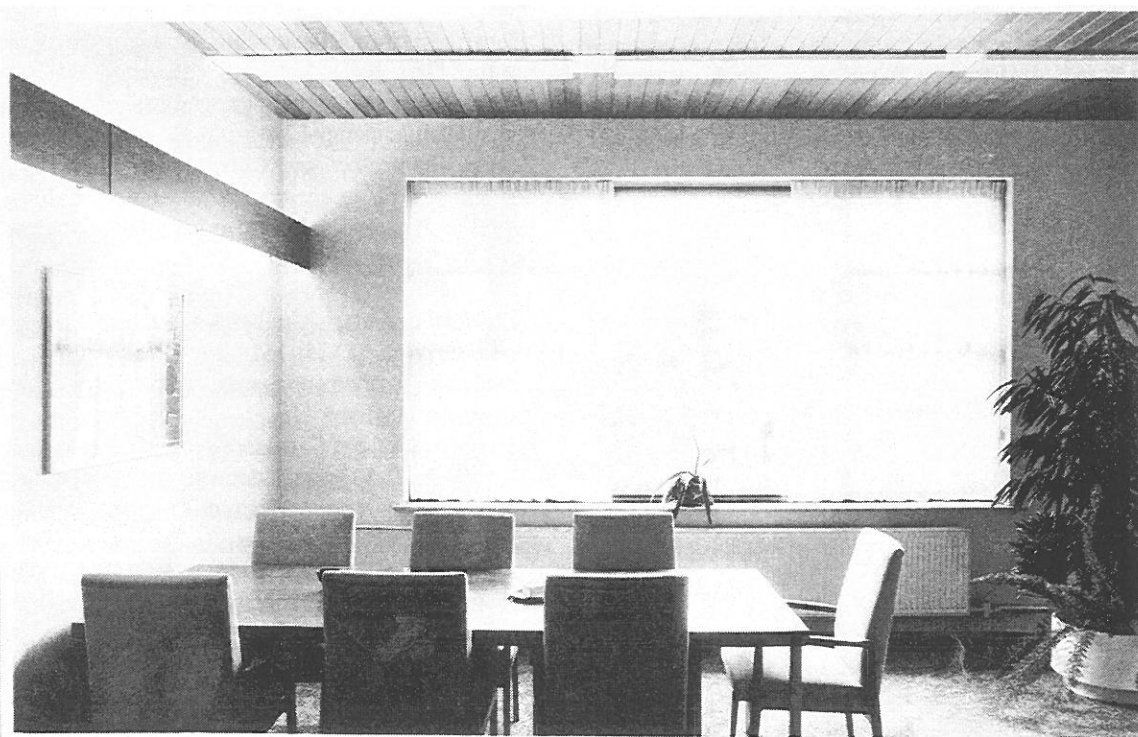

Foto Guido Winkler

Voor deze Stielz werd mij gevraagd een bezoek te brengen aan de directiekamer van 'het Kaasmerk'. Degenen die het gebouw niet kennen, moeten er zeker eens langsfietsen. Het ligt aan de Roomburgerweg 3a.

Het pand dateert uit 1926. Het is een stevig, zakelijk industrieel bakstenen pand. Gebouwd als een fabriek met een hoge schoorsteen, waar - nog steeds - kwaliteitslabels voor kaasproducten worden gefabriceerd. Ook na veranderingen aan het exterieur is het een stijlvol en karakteristiek pand, mijns inziens met meer allure dan op de foto's uit die tijd is af te lezen.

Bij het maken van de afspraak met directeur de heer Stuit werd mij verteld dat ik welkom was, maar dat de directiekamer niet erg bijzonder is. Het zou geen ruimte zijn om trots te tonen. Hoewel ik dat achteraf kan beamen, is er toch iets dat het bezoek heel bijzonder maakte.

Allereerst is het gebouw er een van de soort die mij persoonlijk zeer aanspreekt, het soort dat ik als interieurarchitect altijd graag van binnen wil bekijken. De

omstandigheden - heeft de fabriek kunnen groeien 'in zijn eigen vel'. En nog steeds is er geen behoefte aan een andere behuizing. Dat kan men toch bijzonder noemen, nietwaar? Daarmee blijkt weer eens het grote verschil in kwaliteit van 'bouwen in opdracht' ten opzichte van 'turn-key-architectuur'.

Hoe ziet de directiekamer er uit?

Zodra men het gebouw betreedt, herkent men de stijl: de vestibule, donker, met een vloer in rood en zwart tegelpatroon, beschenen door gekleurd licht van een glas-in-lood raam. Massieve deuren, hoge plafonds, dikke muren, ruime afmetingen. Alles degelijk en zwaar uitgevoerd. Ambachtelijk.

Alleen vanuit de administratieve ruimte kan men de directiekamer bereiken. Dat lijkt historisch herkenbaar, maar oorspronkelijk was de directiekamer niet in het hoofdgebouw ondergebracht, maar in de naastliggende directeurswoning. Daar kon het personeel op vrijdag zijn

loonzakje komen ophalen.

Van de oorspronkelijke directiekamer is eigenlijk niets bekend, want de fotoboeken laten hoofdzakelijk de trots van de stichting zien: de productieapparatuur en de mensen die verantwoordelijk waren voor het bedrijf.

Ook is niet bekend hoe het oorspronkelijke interieur van de huidige directiekamer er uitzag en of er ooit speciaal meubilair is geweest. Foto's ontbreken ook hier. De kamer van ongeveer 5 bij 6 meter ligt op de linkerhoek van het gebouw en biedt uitzicht op het Rijn-Schiekanaal. Aan twee zijden zijn forse ramen aangebracht, oorspronkelijk in staal en tegenwoordig van donkergroen aluminium.

Drie muren zijn voorzien van écru-kleurig linnenbehang en één binnenmuur is opgetrokken uit schoon metselwerk, met een pastelkleurig effect. De vitrages zijn in dezelfde linnenstructuur uitgevoerd als het behang. Alle muren worden op deurhoogte onderbroken door een houten kooflijn, met indirecte TL-verlichting. De ruimte zal ongeveer 3 meter hoog zijn.

Het plafond bestaat uit teakkleurige schrootjes, waarvan de lijnen drie keer onderbroken worden door TL-lijnen. Het bekende katoenen tapijt voegt zich in de onbestemde reeks van lichte kleuren. Het is degelijk, maar niet mooi. Ik vermoed dat de huidige kamer een twintigtal jaren geleden is ingericht door iemand met meer gevoel voor netheid, dan voor stijl.

Het meubilair dateert uit 1970 en was een geschenk van het

personeel. Tijdsbepalend meubilair. Kostbaarder dan het nu oogt.

De vergadertafel bij het raam is ruim geschikt voor 7 vergaderfauteuils met ijle houten pootjes en armleuningen, bekleed met een dunne lichtgrijze stof. Vergadertafel, bureau en het lage schuifkastje staan alle op 4 chromen hoekpootjes. Alles is uitgevoerd in gefineerd teakkleurig hout. Het typische meubilair uit de jaren zestig, dat niet te uitgesproken was. Een behoedzame keus.

Inderdaad, geen interieur om uitgesproken trots op te zijn. Hoewel eigenlijk alle elementen mooi zijn, maakt juist de combinatie ervan het saai. Een interieur dat zich aansluit bij de stijl van het gebouw en toch eigentijds functioneel is, zou meer persoonlijkheid opleveren. Met het sterke kader van de architectuur is dat met weinig middelen goed te doen.

Maar met het uitzicht, de maten van de ruimte en het licht is deze ruimte zeer aangenaam om in te werken, om mensen te ontvangen en zich te concentreren. Daarmee is deze directiekamer een ruimte waar men architectonisch gezien wel degelijk trots op kan zijn!

Ingrid Alkemade
Interieurarchitect BNI

'WATERGASFABRIEK HOORT OP MONUMENTENLIJST'

In een brief aan de gemeentelijke commissie voor Algemene Bestuurlijke Aangelegenheden en Monumentenzorg heeft de Taakgroep Selectie van Stiel gevraagd de plaatsing van de watergasfabriek op de gemeentelijke monumentenlijst te bevorderen. In 1993 heeft de Monumentencommissie een positief advies gegeven over plaatsing van de fabriek op deze lijst. Tot op heden is aanwijzing tot gemeentelijk monument echter uitgebleven.

De fabriek van gecarbureerd watergas is gebouwd langs de Maresingel aan de rand van het EWR-terrein. Het bouwterrein werd gedeeltelijk verkregen door afbraak van de vijfde gashouder. De kuip van die gashouder is niet weggehaald, maar voor de bouw met zand volgestort. Op 20 mei 1905 volgde de openbare aanbesteding van het gebouw met ketelhuis, fundering voor twee oliereservoirs, basement voor de schoorsteen, en het in metselen van de stoomketel. Het werk werd gegund aan de Leidse aannemer A. Verhoog Jzn..

Op het basement is een schoorsteen van 25 meter hoog gebouwd door de bekende firma De Ridder & Co. uit Den Haag. Het oliereservoir en de stoomketel zijn gemaakt door de Koninklijke Nederlandsche Grofsmederij te Leiden. Toestellen voor de bereiding van het watergas kwamen van de firma Humphreys and Glasgow uit Londen.

De realisering van het gebouw werd vertraagd als gevolg van te late levering van materialen. Op 26 januari 1906 was tenslotte de montage van de toestellen gereed, waarna de fabriek op 31 augustus 1906 in bedrijf werd genomen.

Aanvankelijk werd ze ingericht voor een etmaalproductie van 15.000 kubieke meter. Het gebouw was echter groot genoeg om drie rijen toestellen met een totale productiecapaciteit van 65.000 kubieke meter gas te plaatsen. Die ruime opzet bleek goed gezien, want al na vier maanden werd een tweede stoomketel besteld. De hiervoor benodigde verbouwing van de machinekamer werd uitgevoerd door de Leidse aannemer J. Zitman.

Waarschijnlijk had in later jaren de gasfabriek nog niet voldoende capaciteit. Naast het eerste pand uit 1906 verrees na verloop van tijd een tweede gebouw. Het complex is tot op heden bijna compleet bewaard gebleven. Alleen de schoorsteen is inmiddels gesloopt, waarschijnlijk nadat de productie van watergas is gestopt. De Taakgroep Selectie waardeert de hoge esthetische waarde van het complex, dat bovendien veel hergebruiksmogelijkheden bezit. De zeldzaamheidswaarde van de watergasfabriek is zeer hoog. (Voor belangstellenden is een uitgebreide bouwkundige beschrijving van de watergasfabriek beschikbaar).

Taakgroep Selectie

STIEL-COLLECTIE GEÏNVENTARISEERD

'Hoe verandert een hoop schroot in een verzameling oude gebruiksvoorwerpen uit verdwenen nijverheid en handel?' Om deze vraag positief te kunnen beantwoorden, inventariseerden werkgroepleden Rik Kuijpers en Guido Winkler de Stiel-collectie die nu nog in een van de oude panden van het EWR aan de Langegracht ligt opgeslagen. Guido Winkler doet verslag van deze operatie. Stiel is overigens op zoek naar een nieuwe behuizing voor haar collectie roerende zaken, omdat het huidige onderkomen over een aantal maanden niet meer beschikbaar is.

Onlangs is de inventarisatie voltooid van de verzameling voorwerpen die Stiel in de loop der tijd heeft verkregen. Het zijn zo'n zeventig exemplaren, uiteenlopend van een pilaar uit een oude fabriek die Stiel-voorzitter Henk Budel eigenhandig op een karretje door Leiden heeft gesleept, tot een houten hooschep waarvan het praktisch nut nauwelijks voor te stellen is.

Enkele voorwerpen kun je met recht een museumstuk noemen. De meeste exemplaren behoeven echter een opknapbeurt, zoals bijvoorbeeld de laatste lampenpitbreimachine die in Leiden in bedrijf was. Deze machine werd geschonken door een particulier, maar het meeste materiaal is beschikbaar gesteld door de dienst openbare werken en de plantsoendienst van de gemeente Leiden.

Werkwijze

In verband met de voorziene stichting van een Leids nutsmuseum, is de inventarisatienummering van de Stiel-collectie aangepast aan die van dit museum in oprichting. Bij een eerste beschrijving van haar collectie in 1994 hanteerde Stiel nog een eigen systeem. De vragenlijsten die daarbij werden gebruikt, zijn ook nu weer gehanteerd. Om niet in overloze discussies te vervallen en eindeloze speurtochten in bibliotheken te vermijden, werd bij de invulling van de lijsten als uitgangspunt gekozen: misschien weinig informatie, maar in elk geval correcte gegevens leveren.

Dat resulteerde in vaak summier beschrijvingen als '20ste eeuw', 'meer dan 50 kg.' of 'niet vermeld'. Een foto van het betreffende object completeert de inventarisatie per object. Beschreven en genummerd, verwezen naar negatief- en filmnummer, ontstaat zo duidelijk beeld van de collectie.

Voorbeelden

De foto toont een trottoirkolk die in deze uitvoering is gebruikt aan hoofdwegen in Leiden als de Breestraat en de Hooigracht. De kolk is iets hoger dan een normale stoeprand, met een ingewikkelde hoekige vorm. Omschrijving van het object bleek moeilijk, waarbij 'olifantshoofd' vormige doos' de meest kernachtige leek. Het vergde nogal wat creatief

denkwerk om voorwerpen eenvoudig en degelijk te beschrijven, zodat ook anderen dan specialisten het voorwerp in de collectie kunnen vinden. Waarschijnlijk is het afgebeelde model nooit gebruikt, ervan uitgaande dat over de orange menie nog een laatste laklaag moest worden aangebracht.

Putjesschepper

Tegenwoordig worden putjes gezogen, maar het woord putjesschepper is nog steeds algemeen bekend. Stiel heeft in haar collectie een echte putjesscheper. Dit fraaie model is voorzien van een hevel, waarmee de schep 90 graden kan zwenken. De schep werd in de put gestoken met de hevel dwars gekeerd, om daarna omhoog te worden gehaald om geleegd te kunnen worden. Om die handeling efficiënt uit te voeren, is het schepgedeelte zowel horizontaal als verticaal rond gemaakt. Zowel de vorm van de schep als de hevel maken dit object tot een van de opvallende apparaten in de collectie.

Guido Winkler

De olifantshoofdachtige trottoirkolk.

Foto Guido Winkler.

THE CONTINUING STORY: DE MEELFABRIEK

"De mensen lijken maar niet moe te worden van die Meelfabriek," merkte een toeschouwer op bij weer een discussieavond. Het nog immer bedreigde complex van De Sleutels aan de Oosterkerkstraat, stond de afgelopen maanden weer volop in de belangstelling. Stielz belicht een aantal gebeurtenissen uit de afgelopen periode wat uitgebreider. Peter Nijhof, de bekendste industrieel archeoloog van Nederland, liet in een lezing zijn licht schijnen over de fabriek en verder volgt een samenvatting van berichten uit de plaatselijke pers over een Open Dag op het complex, die door eigenaar Meneba werd verboden. Stiel liet door de Technische Universiteit Delft een onderzoek verrichten naar de milieu-effecten van eventuele sloop van De Sleutels en architect Rappange maakte in opdracht van de gemeente een studie naar de mogelijkheden van hergebruik.

Peter Nijhof voor gezelschap 'Vrienden':

"MEELFABRIEK IS MONUMENT VAN NATIONALE BETEKENIS"

"De Leidse meelfabriek De Sleutels moet worden beschouwd als een monument van nationale betekenis. Betrokkenen moet daarnaar handelen." Dit zei drs. Peter Nijhof, coördinator industrieel erfgoed bij de Rijksdienst voor de Monumentenzorg, tijdens een recentelijk gehouden voordracht voor de 'Vrienden van de Meelfabriek'. De 'Vrienden' bestaat uit een groepje Leidse burgers dat zich inzet voor een zorgvuldige discussie over de toekomst van het complex.

Nijhof herinnerde eraan dat De Sleutels een van de laatste grote meelfabrieken in ons land is. Veel van deze bedrijven zijn al gesloopt, zoals enige tijd geleden die in Sas van Gent. Evenals de Leidse fabriek was deze eigendom van Meneba. Nijhof: "je kunt aan de Leidse meelfabriek de gehele historie van het bedrijf aflezen." Belangrijk is volgens hem dat een herkenbare herbestemming wordt gevonden, anders is het wellicht beter slechts onderdelen te bewaren. De spreker toonde zich optimistisch door ervan uit te gaan dat in Leiden het herbestemmingsproces op gang zal komen. Een goed samenspel van gemeente, eigenaar en andere belanghebbenden is daarbij van vitaal belang.

Tijdens de discussie wees Stiel-voorzitter Henk Budel erop dat vooral de kwaliteit van het haalbaarheidsonderzoek van belang is. Het gaat erom het gebouw als gegeven te aanvaarden en er passende functies bij te zoeken. Nijhof constateerde in aansluiting hierop dat de locatie van de meelfabriek voor veel toepassingen perfect is.

MENEBA DREIGT MET KORT GEDING OM OPEN DAG

De ongeveer twintig bedrijfjes die in de meelfabriek onderdak hebben gevonden, wilden begin mei hun deuren voor belangstellende Leidenaars openen. Initiatiefnemer van deze Open Dag was de organisatie 'Vrienden'. Het feest ging echter niet door omdat eigenaar Meneba Meel bv geen pottenkijkers wenste. Het concern dreigde de huurders zelfs met een kort geding, waarna deze besloten de organisatie af te gelasten.

Meneba liet in een officiële verklaring weten een open dag in het complex te gevaarlijk te vinden, maar in het Leidsch Dagblad van 6 mei gaf Meneba-directeur J. Molenaar toe dat ook andere motieven een rol speelden. "We achten het niet verstandig nog meer aandacht op de fabriek te vestigen dan nu het geval is. Ik heb veel liever dat er wordt gepraat over een goede toekomst van de fabriek. En afgezien daarvan: wij zijn eigenaar en we staan het gewoon niet toe. Klaar."

In hetzelfde artikel reageerde woordvoerder F. Sengers van de 'Vrienden' geërgerd op de houding van Meneba. "Ik ben stomverbaasd over die felle reactie," verklaarde hij. "Als een huisbaas iets verbiedt, ligt er meestal een rationeel argument aan ten grondslag. Dat argument zie ik hier niet. Meneba schermt ermee dat het geven van een Open Dag op grond van een huurcontract niet kan. Maar dat betwijfel ik. Je mag toch aannemen dat je bezoek mag ontvangen als je een bedrijf hebt?"

Huurders van de fabriek reageerden boos op de houding van Meneba, maar dat gebeurde noodgedwongen anoniem. De meeste contracten hebben namelijk slechts een opzegtermijn van een maand. Uiteindelijk bleek een communicatiestoornis tussen de 'Vrienden' en de directie de oorzaak van de dreiging met een kort geding.

Wibo Burgers

Eric Jan Weterings

MEELFABRIEK DE SLEUTELS: HERBESTEMMEN OF SLOPEN?

In een vergelijkende milieukundige studie is onderzocht wat de effecten zijn van sloop en nieuwbouw versus herbestemming van de gebouwen van de Meelfabriek 'De Sleutels' in Leiden. Op verzoek van Stiel heeft Ir. Ton Kowalczyk van de Technische Universiteit Delft na bemiddeling van de Zuid Hollandse Milieufederatie en de Wetenschapswinkel van de T.U. dit onderzoek verricht. Zijn in mei gepresenteerde rapport 'Herbestemmen of slopen' is inmiddels aangeboden aan Burgemeester en Wethouders van Leiden en andere belanghebbenden. Annemarie van de Vusse van de Wetenschapswinkel van de TU Delft maakte onderstaande samenvatting. Donateurs van Stiel kunnen een exemplaar van het complete rapport aanvragen bij het secretariaat.

Vraagstelling

Naast het belang van het behoud van het industriële erfgoed en naast de kosten kunnen in de keuze voor sloop en nieuwbouw dan wel herbestemming van gebouwen ook milieueffecten in de afweging betrokken worden.

Daarbij moet gekeken worden naar:

- het ontstaan van afval uit sloop, inclusief energieverbruik bij slopen, bewerken en vervoeren van afval;
- het gebruik van energie en grondstoffen bij nieuwbouw en bouwkundige veranderingen ten behoeve van herbestemming;
- het energieverbruik van het gebouw.

Het laatste punt is in de studie buiten beschouwing gelaten vanwege het ontbreken van gedetailleerde gegevens betreffende de geplande nieuwbouw. Ook het energieverbruik dat nodig is bij slopen en bewerken kon op dit moment nog niet in de berekening meegenomen worden.

Methode

Om de milieueffecten van de genoemde bouwkundige processen te bepalen, is gebruik gemaakt van de LCA-methode, de levenscyclusanalyse. In de levenscyclusanalyse van een produkt wordt van elke stap - van produktie uit ruw materiaal tot afvalfase - bekeken welke gevolgen voor het milieu optreden. Daarbij worden aspecten als 'eindigheid van grondstoffen', 'emissies naar water, bodem en lucht' en 'energiegebruik' meegenomen.

De berekening is uitgevoerd met de database van Simapro. Dit is een computerprogramma waarin milieugegevens van verschillende materialen en produkten zijn opgeslagen. Met de berekende Eco-indicator kan men de verschillende produkten met elkaar vergelijken. De Eco-indicator is dus geen absolute maat, maar geeft aan in hoeverre het ene produkt of systeem milieukundig wenselijker is dan het andere produkt of systeem.

Uitgangspunten vergelijking

Voor de beoordeling van de milieueffecten van herbestemming is uitgegaan van de huidige gebouwen met de daarvoor gebruikte materialen en de plannen voor herbestemming. In dat geval worden enkele gebouwen (magazijn, werkplaats, fietsenstalling) gesloopt en gedeeltelijk gesloopt (silogebouw), terwijl het meelpakhuis zelf wordt verlaagd en getrapd verbouwd tot kantoor en recreatieve functie. Een aantal silo's van de silogebouwen uit 1938/55 en 1960 wordt afgebroken tot aan de trechters. Alle andere gebouwen worden verbouwd en aan de huidige eisen aangepast om te fungeren als woning of kantoor.

Volgens het programma van eisen worden er 100 woningen in en 60 woningen naast de meelfabriek gerealiseerd. Daarnaast zijn 7250m² gereserveerd voor kantoorruimte, 4000 m² voor bedrijfsruimte, 3000 m² voor horeca, en 1500 m² voor atelierwoningen. Het energieverbruik zal voldoen aan de Energie Prestatie Norm.

Voor de beoordeling van de milieueffecten van nieuwbouw is uitgegaan van de bouw van drie woontorens van ca. 50 meter hoog. Deze moeten voldoen aan hetzelfde programma van eisen als geldt voor de herbestemming van de meelfabriek. Een meer gedetailleerde beschrijving was niet mogelijk, omdat de projectontwikkelaar geen gegevens beschikbaar wilde stellen. Dit betekent dat het toekomstig energieverbruik niet uitgerekend kon worden. Er is bij gebruik van de materiaalgegevens voor het berekenen van de Eco-indicator uitgegaan van wat het ontwerp minimaal nodig heeft om een woontoren van ca. 50 meter hoog te realiseren.

Resultaten

De Eco-indicator wordt weergegeven in een getal waarin de emissies en het energieverbruik van de gebruikte materialen en systemen zijn meegenomen. De Eco-indicator kan gebruik worden in de vergelijking tussen verschillende ontwerpen, waarbij het hoogste getal het uit het oogpunt van milieubelasting relatief minder wenselijke produkt of systeem aangeeft. In dit geval was de score voor herbestemming 8.437 en de score voor sloop en nieuwbouw 20.747.

Bekeken vanuit het oogpunt van de milieueffecten scoort herbestemming van de Meelfabriek dus duidelijk beter dan sloop en nieuwbouw.

Het zou zinvol zijn deze beoordeling mee te nemen in de planvorming met betrekking tot de Meelfabriek.

Ir. Ton Kowalczyk (TU Delft)
Annemarie van de Vusse (Wetenschapswinkel Delft)

Beslissing valt in najaar

PLAN VOOR WONEN EN WERKEN IN DE LEIDSE MEELFABRIEK

Wonen en werken in de voormalige Leidse meelfabriek worden straks mogelijk wanneer de plannen van het architectenbureau Rappange & Partners werkelijkheid worden. Zover is het echter nog niet, want het begin juni gepresenteerde onderzoek mag dan aantonen dat herbestemming haalbaar is - de echte beslissing valt pas in het najaar. En hoe die uitvalt, is voorlopig nog in nevelen gehuld.

Volgens de plannen van Rappange kunnen in een herbestemde meelfabriek 182 woningen en elf kantoren worden ondergebracht. Aan de achterzijde van de fabriek, bij de Waardgracht, zijn nog eens 23 nieuwbouwhuizen met een parkeergarage voor 280 auto's eronder geprojecteerd. Om dit te bereiken moeten overigens wel delen van het grote fabriekscomplex worden gesloopt. Zo zou het gebouw aan de kant van de Waardgracht helemaal moeten verdwijnen. Ook moeten enkele trappenhuisen en delen van silo's worden gesloopt. Zo zal een deel van het silogebouw uit 1937 verdwijnen, waardoor van buiten een graansilo - een stukje gebruiksverleden - zichtbaar wordt. Daarmee verdwijnt overigens wel de uit de jaren vijftig daterende zonnewijzer die zich op de silogevel bevindt. Dit object staat bekend als de grootste zonnewijzer ter wereld en is ontworpen aan de hand van adviezen van de Vakgroep Astronomie van de Rijksuniversiteit Leiden.

In de opzet van Rappange & Parters worden de Binnenvestgracht en de Binnenoostsingel weer met elkaar verbonden, waarmee een historische structuur wordt teruggebracht. Deze ingreep maakt het mogelijk dat het gebied ten westen van deze nieuwe gracht weer bij de historische binnenstad kan gaan behoren.

Parken

Het terrein van de meelfabriek grenst aan het Ankerpark en aan het Katoenpark. Door de verwijdering van het trap-

penhuis van het ketelhuis ontstaat de mogelijkheid om beide parken met elkaar te verbinden. Het is de bedoeling dat een deel van het fabrieksterrein wordt verhoogd voor een looproute.

Volgens Rappange & Partners gaat realisering van dit project ongeveer 62 miljoen gulden kosten. De verkoop van huizen en kantoren zal 64 miljoen opleveren.

Het architectenbureau komt tot de conclusie dat het goed mogelijk is het fabriekscomplex voor het overgrote deel een tweede leven te geven. 'Er kunnen kwalitatief goede woningen op een prachtige locatie worden gemaakt.' Voor de financiële berekening is het bureau uitgegaan van de aanname waarbij de grondkosten op nul zijn gesteld. Daarover valt op dit moment niets te zeggen, aldus het rapport.

Belangrijker voor het behoudsscenario is volgens Rappange & Partners zeker ook de maatschappelijke wil om dit industriële monument voor het nageslacht te behouden.

Onzeker

Intussen blijft het onzeker of de Leidse meelfabriek in een andere gedaante zal voortbestaan. Na afloop van de presentatie van de plannen zei wethouder Tj. van Rij dat een beslissing pas in het komende najaar zal worden genomen.

Het Leidse college van B en W gaat het plan bekijken, terwijl ook het oude plan van de projectontwikkelaar van eigenaar Meneba uit de kast wordt gehaald (sloop van de fabriek, bouw van drie woontorens en meer groen.) Verder zullen buurtbewoners worden gehoord.

Vervolgens komt er een nadere afweging binnen de gemeente ('minder groen en meer huizen versus meer groen en minder huizen'). In de herfst is dan een besluit van B en W te verwachten dat aan de raad wordt voorgelegd. In afwachting hiervan wordt een beslissing over het Monumenten Selectie Project en het advies van de Gemeentelijke Monumentencommissie opgeschort.

Wat Stiel betreft: een groep deskundigen beziet thans de plannen van Rappange & Partners en zal daarover het bestuur van de Stichting adviseren.

Wibo Burgers

VERENIGING OUD LEIDEN

Opgericht 5 november 1902

postbus 917
2300 AX Leiden

Bent u geïnteresseerd in het Leidse en regionale erfgoed en wilt u graag het beroemde *Leids Jaarboekje* gratis ontvangen, dan kunt u niet zonder het lidmaatschap van de **Vereniging Oud Leiden**

De contributie bedraagt f 34,- per jaar; jongeren tot 25 jaar betalen slechts f 25,-. Door overmaking van dit bedrag op Postbankrekening 17 52 28 bent u lid van de **Vereniging Oud Leiden**